

Сергієнко С.Ю.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ РЕАЛІЙ 1930-Х РОКІВ НА ОСОБИСТІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

На основі мемуарної літератури, періодичних видань та архівних документів розглянутий вплив соціальних реалій 1930-х років на особисті відносини українських письменників. Наголошено, що на особисті стосунки письменників приблизно з кінця двадцятих років все більше стала впливати влада. Вона у підсумку брутально згуртувала їх у єдину письменницьку організацію, для керівництва якої на першому місці була відданість її членів правлячій партії. Режим цілеспрямовано впливав на письменників з метою направити їхню діяльність у вигідне для нього русло. Кожен письменник був поставлений перед вибором – стати на захист свого народу або ж бути вірним слугою панівного режиму. За таких соціальних реалій особисті відносини українських письменників набули нових, незаних ранише, рис. Зазначено, що такий вплив спотворював взаємовідносини у колі письменників, породжував недовіру між ними, нещирість у взаєминах.

Автор зауважує, що у 1930-х роках влада змогла встановити жорсткий контроль за творчістю письменників. Ті, хто уникнув репресій або вижив у них, не могли не викривляти правду. Певна частина робила це, щиро вірячи у високу місію пануючої влади, інші добре розуміли, до чого така місія веде, але діяли так, як вигідно владі. Особисті взаємовідносини у колі таких людей не могли бути щирими. Впроваджуючи в середовище письменників своїх агентів, каральні органи сіяли недовіру між людьми, робили їх заручниками влади. Доведено, що страх, який запанував у суспільстві під впливом розв'язаних владою репресій, породив всеохоплюючу брехню, що руйнувала засади нормальних особистих відносин між людьми. Взаємини між письменниками набули спотвореного характеру. Про абсолютну довіру в особистих відносинах «володарів душ», яка ще існувала в двадцяті роки в певних сегментах творчого осередку, в тридцяті роки не могло бути і мови. Підкреслено, що соціальні реалії тридцятих років вплинули на особисті відносини письменників і в подальші десятиліття.

Ключові слова: 1930-і роки, особисті відносини, письменники, влада, страх.

Постановка проблеми. Переслідування владою української інтелігенції, яке послабилося з початком процесу «українізації», почало стрімко зростати з 1929 року. Всі, хто тим чи іншим чином були задіяні в українському культурному житті, відчули на собі брутальний тиск державного апарату. Особливу увагу держави привертала письменники – «володарі душ», оскільки «душі» людей повинні були формуватися цілком лояльними владі. Тому письменники мали бути беззастережно відданими правлячій партії. У той же час з 1929 року – року так званого «великого перелому», почалося відверте винищення селянства – на той час найбільшої частки українського народу, основного носія і охоронця національної мови і традицій. Кожен письменник був поставлений перед вибором – стати на захист свого народу або ж бути вірним слугою панівного режиму. За таких соціальних реалій особисті відносини українських письменників набули нових, незаних ранише, рис. Вивчення цієї проблеми допоможе

більш досконало дослідити вплив складних процесів радянського періоду 1930-х років на українське суспільство і визначити наслідки цього впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага вітчизняних і зарубіжних дослідників протягом тривалого часу прикута до подій зазначеного періоду. Соціальні реалії 1930-х років досліджуються науковцями, які розглядають у своїх роботах різні проблеми цієї доби [1]. Праць, де розглядається діяльність українських письменників, теж вистачає [2], але спеціальних досліджень, що висвітлюють їх особисті відносини у цей період, обмаль.

Постановка завдання. Автор ставить за мету на основі мемуарної літератури, періодичних видань та архівних джерел дослідити вплив соціальних реалій 30-х рр. ХХ ст. на особисті відносини українських письменників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб якимось виправдати винищення

народу, владі потрібні були письменники, які б без будь-яких коливань чорне називали білим і навпаки. Тобто щоб безсоромно брехали. І це стосувалося не тільки України, а всього СРСР. Масштаби брехні були небаченими. Становище особливо загострилося в кінці 1920-х і в 1930-і роки. Колишній генерал-хорунжий УНР, а в двадцять роки пересічний мешканець УСРР, П. Ліпко в листі до М. Горького у 1928 році писав: «Брехня це найбільше досягнення Радянської влади. Брехня від початку і, напевне, буде до кінця...» [3, с. 20]. Як відмітив один із дисидентів, характеризуючи ці роки в СРСР: «Так брехати і так до цієї брехні звикнути, як брешуть і звикли до брехні в Росії, такого, здається, не було ще ніде і ніколи» [4, с. 221]. В Україні було не краще. О.П. Довженко відмічав у 1940 році: «люди брешуть один одному в розмовах, бо бояться один одного». Причиною цього О. Довженко бачив всюдисущий страх. «Страх породжує брехню» – зауважував видатний українець [5, с. 264]. Потрібно визнати, що чималий внесок у цю брехню зробили письменники. Одне тільки прославлення Сталіна в роки розорення села, загибелі від голоду мільйонів людей, ув'язнення сотень тисяч невинних говорить про нещирість тих, хто славив, що не могло не відображатися на особистих стосунках в їхньому середовищі. Однак слід сказати, що далеко не всі українські письменники стали вірними слугами влади. Переважна їх більшість стала на захист свого народу і поплатилася за це життям. На кінець тридцятих років з 516 заарештованих письменників України залишилося в живих тільки три [6, с. 274]. В кінці двадцятих на початку тридцятих років посилювався цензурний тиск. Журнал «Печать и революция» опублікував статтю А. Луначарського, в якій говорилося: «Геть ці всі забобони про свободу слова, нашому комуністичному ладу відповідає державне керівництво літературою, цензура є не жадлива риса перехідного часу, а щось притаманне упорядкованому, соціалізованому соціалістичному життю...». Луначарський, правда, застерігав і від зловживань цензурою, але суть статті була саме у відстоюванні державного нагляду за літературною творчістю [7, с. 381]. Українським письменникам, які намагалися відображати дійсність такою, якою вона була, «з усіх боків турукали: перебудовуйся! Вчись політичної грамоти! Читай газети! Дотримуйся пролетарської ідеології!» [8, с. 365]. Що означало – пиши так, як вигідно владі.

У 1930-і роки різко зросло значення партійних органів і органів ГПУ-НКВД. Якщо у двад-

цять роки «до лінії газети в ті часи, партійні комітети не втручалися», а просто довіряли редакторів-комуністу, а ГПУ не відігравало ще надзвичайної політичної ролі, а виконувало здебільшого інформативні функції, або, як відмітив І. Майстренко, «грало тоді третьорядну роль», [9, с. 186, 197, 224], то з початку тридцятих років роль партійних комітетів і ГПУ почала стрімко зростати. ВКП(б)–КП(б)У перетягнула на себе всі основні важелі впливу на культуру. Як пояснював у 1930 році редакторів газети «Чорноморська комуна» секретар Одеського партійного комітету КП(б)У Вайнов: зараз справи вирішує не голова Раднаркому України, а секретар ЦК КП(б)У [9, с. 210]. Відповідно, зростала роль і ГПУ – «озброєного загону правлячої партії». І. Майстренко зазначає, що страх прийшов саме в тридцять роки [9, с. 131].

Уже в середині тридцятих відверті розмови між письменниками, особливо в яких зачіпалися політичні проблеми, ставали виключенням. Г. Костюк розповідає як у Києві у вересні 1935 року він розмовляв зі своїм знайомим літературним критиком і письменником Д. Копицею, який запросив його до себе на квартиру. Г. Костюк характеризував свого співрозмовника так: «Був він, здавалось, дисциплінованим комсомольцем, намагався триматись «генеральної лінії» (партії) і ходити незаплямованим. Цим він надолужував свій невеличкий талант». Під чарку горілки Д. Копиця прочитав свою п'єсу про голод 1933 року. П'єса відображала жах Голодомору. Автор попросив дати оцінку твору. Г. Костюк запідозрив, що потрапив у пастку. Почав говорити загальні речі, але потім не втримався і відверто сказав: «Але, власне, для чого ти написав цю трагедію? Адже ти не можеш розраховувати, що вона побачить сцену?» [10, с. 495-496]. Потім ще багато говорили і розійшлися майже друзями. Вже будучи заарештованим в листопаді 1935 року, Г. Костюк мучився сумнівами: «А що, коли Копиця відразу пішов і доповів усе в НКВД? Або що, коли Копиця вже арештований і драма його в руках слідчих, а він уже розповів про читання її мені і нашу розмову з цього приводу?» [10, с. 497]. Подібні думки мучили не тільки заарештованих письменників, і незаарештовані пам'ятали про можливі провокації. Тому повна відвертість могла бути тільки по темах, що ні в якому разі не торкалися політики. Наприклад, про полювання або ж кулінарні уподобання. Атмосфера страху, яка все глибше охоплювала суспільство, не допускала відвертості в особистих стосунках.

Письменники повинні були підлаштовуватися під вимоги влади. Хто не підлаштовувався, жорстко переслідувався: твори не публікували і гонорарів не було. Це вносило певний нюанс у стосунки між письменниками. І не тільки між письменниками, але і в родинні відносини письменників. З'являлися письменники з великими гонорарами, а звідси і з можливістю гармонійних сімейних відносин, і поряд з ними існували письменники з вкрай низькими фінансовими можливостями і відповідними відносинами з дружинами. Як кажуть, дружина може пробачити все, але ніколи не пробачить малої зарплати чоловіка. Ось приклад. У кінці двадцятих років за невеликий ліричний вірш поет В. Сосюра отримав авансом 300 карбованців. Для порівняння: добрі хромові черевики тоді коштували 5 карбованців [9, с. 236]. Вірш не вихваляв правлячу партію та її вождів. Однак до тридцятих років це суттєво не впливало на гонорар. І хоч у двадцяті роки заробіток В. Сосюра був непостійним, як казала його дружина: «то густо, то пусто. Отримає – відразу потратить», та він не бідував [11, с. 25]. Але вже на початку тридцятих років старих творів В. Сосюра не перевидавали. «Нових, відповідних офіційним вимогам, він ще не міг писати. Гонорарів не було жодних і він жив у злиднях» [10, с. 294]. Якось Г. Костюк зайшов до квартири В. Сосюра, де той мешкав з новою дружиною Марією. Квартира була пустою. Стояв один голий стіл. Ліжка – одні голі матраци. «Дружина, здається, не дуже розуміла, хто такий Сосюра і що важать його поезії. Вона, мабуть, розраховувала на добре матеріально забезпеченого мужа, а натрапила на злидаря, який ніде не працює, залюблений у шпаргалки, в книги, пише якісь поезії, за які рідко коли хтось щось платить. На цьому ґрунті зі зростом злиднів, зростали в них родинні конфлікти» [10, с. 294]. Це можна прокоментувати так: шлюби повинні укладатися не тільки на основі кохання, але і на основі однакових життєвих цінностей. В іншому разі особисті стосунки у родині ніколи не будуть нормальними. Вганяючи в злидні талановитих письменників, влада мала на меті зробити їх повністю керованими і слухняними.

На відносини у середовищі письменників безпосередньо впливало ГПУ-НКВД. Насамперед тим, що мали серед митців агентів, які не тільки постійно інформували своїх хазяїв, але і діяли за їх вказівками. Про деяких із них в письменницькому середовищі, схоже, знали, були й такі, яких вважали агентами, хоч вони ними не були, а деякі дійсні агенти були поза підозрами. І. Майстренко,

наприклад, припускає, що агентом був відомий потім поет-гуморист Степан Олійник, якого підсиляли до нього з провокаційною метою у 1930 році, коли відбувалася так звана «ліквідація куркульства як класу». Така точка зору сформувалася на основі наступного факту. С. Олійник запитав свого старшого товариша І. Майстренка, який займав тоді відповідальну посаду в Одесі, що йому робити, він син розкуркуленого селянина і якщо про це довідаються, то його виключать з інституту. І. Майстренко щиро порадив переїхати до іншого міста. С. Олійник не переїхав, але не був репресований. Цей та інші факти дозволили зробити припущення, що С. Олійник провокував І. Майстренка, виконуючи доручення ГПУ [9, с. 238]. Це припущення, але є і документальні факти, коли інший відомий український письменник писав до ГПУ-НКВД аналітичні доноси на свого друга О. Довженка. Правда, представляв друга хоча і українським, але комуністом [12]. Детальну інформацію про Миколу Бажана в тридцяті роки надавав ГПУ-НКВД його давній шкільний товариш, який у 1920-1930-х роках тісно контактував з українськими літераторами [13, с. 22]. Подібні вчинки, звичайно, підпадають під осуд, але потрібно враховувати і обставини. Одна справа, коли роблять доноси із любові до цієї дії або ж із прагнення підсидити суперника, інша – коли доносять із щирої відданості існуючій владі, ще інша – коли у тебе ніж НКВД біля горла. Щоправда, жертвам доносів не було великої різниці хто писав – донощик за покликом – вірнопіддана владі особа, або ж донощик за примусом. За доносом могли заарештувати кого завгодно. Недоторканих у суспільстві не залишилось, окрім вождя. Знати за ким прийде НКВД завтра ніхто не міг. Сьогодні всесильний урядовець назавтра міг перетворитися на безправного арештанта. Навіть досвідчені майстри інтриги у письменницьких колах губилися: «Жахливі часи! Не знаєш кому кадити, а на кого капати...» [7, с. 187]. Подібний стан породжував взаємну підозріливість і дуже нестандартні ситуації в особистих відносинах письменників. Потрібно було хитрувати, вираховувати хто ж може на тебе донести, хто у твоєму середовищі є провокатор. При цьому робилися помилки, які дуже дорого коштували. Так, І. Багрянний вважав літератора О. Правдюка більшовицьким агентом, що «посадив Багряного до тюрми». Олексій Правдюк, будучи в минулому «петлюрівцем», знав, що за ним стежать, і тому вважав І. Багряного провокатором, котрий заводить з ним «контрреволюційні» розмови з метою

знайти привід для арешту. О. Правдюк вирішив діяти на упередження і доніс на І. Багряного у ГПУ. Багряного запроторили до в'язниці. О. Правдюк зрозумів свою помилку і в бесідах з вірним другом попереджав, щоб не говорив з ним зайвого, бо в нього «була вже подібна історія з таким поетом Багряним і він на тому потерпів» [9, с. 265-266]. Схоже на те, що і НКВД намагалося прикривати свою роботу в лавах письменників за допомогою спеціальних, якщо можна так назвати, технологій. Наприклад, для того, щоб прикрити дійсного агента, розпускали чутки, що чесна людина є їх агентом, і проводили певні сценарії для підтвердження цих чуток фактами. Взагалі провокація була основою роботи спецслужб, і там, куди досягали їх шупальці, відносини не могли бути щирими. Г. Костюк пригадує як у 1931 році він розмовляв з письменником Олексієм Кундзічем. При розмові був присутнім ще один літератор. Зайшла мова про події на селі. О. Кундзіч категорично заявив, що це не економічна реформа, а злочин і знущання над селом. Г. Костюк подумав: «Чи не розігрується тут якась сумна комедія в присутності маловідомої мені третьої особи?» і на всякий випадок взяв лояльний тон у формі сумніву: «А може ми не розуміємо належно історично-перспективної ідеї перетворення консервативних форм сільського господарства на нові техніко-наснажені форми. Може з присудом почекаємо?». Хоч Г. Костюк розумів, що О. Кундзіч говорить правду, але змушений був відповідати нещиро, оскільки боявся провокації [10, с. 345]. Продовження розмови відбулося у вересні 1935 року. Г. Костюк вже переслідувався владою. Він зайшов до О. Кундзіча на квартиру. Той зустрів його «нейтрально», не так як раніше. Запитав як справи, чому давно нема публікацій в пресі? Г. Костюк відчув, що бути відкритим з ним він тепер вже не може. Кундзіч намагався пристосуватися до обставин [10, с. 348]. А колись був щирим і відвертим. Обставини круто змінили особисті відносини. Слід сказати, що О. Кундзіч – дуже талановитий письменник – в кінцевому рахунку не зміг пристосуватися, кинув писати і став майстром перекладу. Пристосування до обставин і відповідні особисті відносини стали для письменників радянської доби з тридцятих років звичайною справою. Хто не пристосувався, пішов, у кращому випадку в перекладачі, в гіршому – в ГУЛАГ. Ті, хто пристосувався, усвідомили назавжди: хочеш відносного спокою і матеріального благополуччя – служи вірно владі. Відомий письменник В. Катаєв, який у двадцяти

роки жив і творив в Одесі, затамив це на все життя. Він вважав, що коли влада дає письменникові добре заробити, то письменник буде вірно їй служити. На початку сімдесятих років він у розмові з письменником А. Рибаківим говорив про бунтівного О. Солженіцина так: «Дали б йому Ленінську премію за «Івана Денисовича», служив би він вірою і правдою, ніяких би клопотів з ним не мали». Коли А. Рибаків виказав зовсім невинне, але своє судження, то В. Катаєв зі страхом поглянув на нього: «Що ви говорите? Як так можна? Про це ж є рішення ЦК!» А. Рибаків «був приголомшений його страхом перед владою» [14, с. 218]. Письменником В. Катаєв був дуже талановитим, але в той же час у відносинах з колегами не міг бути щирим, хоча б тому, що будучи людиною розумною, бачив реальність такою, якою вона була, говорити ж про неї міг тільки так, як вигідно владі, тобто щирість в його судженнях постійно була під контролем розрахунку. Хоча з вищенаведеного прикладу можна припустити, що В. Катаєв також боявся провокації з боку А. Рибаків. Життєвий досвід у В. Катаєва був багатий, в тому числі набутий у 1930-і роки. Такого досвіду набув і знаменитий в свій час письменник О. Корнійчук. Є чимало документів, які свідчать, що він у тридцять років стояв на жорстких позиціях підтримки влади. Однак є і документи, котрі говорять, що він адекватно відчував реалії життя, але просто боявся виказувати те, що дійсно бачив. Коли відразу після смерті Сталіна Л. Берія спробував пом'якшити тиск на українців і направив записку до вищого керівництва компартії Радянського Союзу (КПРС), в якій розкривалася картина відвертої колоніальної політики щодо України, то центральний комітет КПРС прийняв спеціальну постанову, в якій позиція Л. Берії була підтримана. Цю постанову було винесено на обговорення центрального комітету компартії України. При обговоренні О. Корнійчук не втримався і заявив, що тепер «розкрили нам справжній стан речей»... «я вперше чую правду з цієї трибуни» [15]. Заявити таке з трибуни пленуму ЦК КПУ означало, що О. Корнійчук, який на той час був заступником голови Ради міністрів України, добре розумів, на що була направлена політика сталінського керівництва, але, очевидно, з метою особистого благополуччя, підтримував таку політику. Правда, його вистачило ненадовго: як тільки через декілька тижнів був заарештований Л. Берія, О. Корнійчук знову став на позицію беззастережної підтримки жорсткої диктатури. [16]. Які особисті відносини можуть бути в особи, що не має

поняття про принципову позицію по відношенню до дій людей? Тільки лицемірні. Саме такі особи жили атмосферу недоброзичливості, лицемірства і доносів в письменницькому колі. Доносництво пронизувало суспільство і постійно підтримувалося владою, насамперед у тих соціальних прошарках, які могли суттєво впливати на поведінку людей, на їх взаємовідносини. «Українська інтелігенція, особливо письменники, композитори, артисти і лікарі, також були під наглядом, піддавалися арештам і розправі», свідчить М. Хрущов. Він же підкреслив на прикладі П. Панча, за яким «стежили і більше всього доносили письменники, разом з якими він працював», атмосферу доносництва у середовищі творчої інтелігенції [17, с. 107]. На жаль, подібними речами займалися не тільки невдахи і зависники, а й талановиті особистості. Однак тоді це не вважалося чимось негідним. Навпаки, кожен відданий владі громадянин повинен був доносити про недостойні вчинки співгромадян, а тим більше про контрреволюційні дії. Визначення контрреволюції було безмежним, і тому кожен міг фантазувати як завгодно. Якимось в українському громадсько-політичному, літературно-мистецькому і науковому журналі «Червоний шлях», що виходив у Харкові в 1923-1936 роках і став з січня 1931 року органом Федерації об'єднань радянських письменників України, була опублікована новела Я.А. Мамонтова, в якій було таке місце: «Спить обдурене село, засипане снігом і прокламаціями». Враховуючи суцільну колективізацію та її наслідки, наведена фраза точно відображала історичний момент. Але це з точки зору сьогодення. Тоді ж ця фраза «гостро обурила» молодого талановитого поета В. Сосюру, він назвав це «справжньою контрреволюцією» і сказав редактору, що піде скаржитись у ЦК, чим довів останнього до переляку. В. Сосюра пожалів редактора і в ЦК не пішов [18, с. 220]. Але, коли його недоброзичливець письменник І. Микитенко, після того, як утаїв своє соціальне походження, був прощений на основі того, що своєю творчістю він реабілітував себе, В. Сосюра наполягав, що І. Микитенко «своєю творчістю ще поглибив злочин приховання од партії свого соціального походження» [18, с. 272]. Атмосфера доносництва стимулювала лицемірство. К. Нікітенко відмічає, що, наприклад, М. Рильський на офіційному заході щодо підписання радянсько-німецького пакту про ненапад 1939 року сказав: «Я щасливий». А в приватній розмові сказав: «Я все ж таки не бачу вагомих причин, котрі примусили нас кинутися на Польщу.

Це протирічить тій гуманності і справедливості, про яку ми стільки завжди волали. Ось я пишу кожного дня вірші, які возвеличують мужність радянських військ і мудрість нашої політики, а у серці немає ніякого ентузіазму» [19]. М. Рильський не був виключенням. Міжособові відносини, які склалися в суспільстві у 1930-і роки, примушували творчих людей постійно кривити душею, підлаштовуватися під партійні настанови. Відомо, що певний час О. Довженко і М. Бажан були близькими друзями. Але, коли М. Бажан вступив до правлячої партії, він, як сказав О. Довженко, «зіпсувався», став «холоднішим, закритішим». У кінцевому рахунку М. Бажан навіть дав зрозуміти О. Довженку, що він є комуніст, а Довженко – безпартійний. Дружба і відповідні відносини між митцями залишилися в минулому. Визнаний світом кінорежисер і письменник «дуже скаржився на самотність, що в останній час ні з ким душу відвести у вільну хвилину» [5, с. 274]. Побутові відносини, які в цілому грають чималу роль в особистих стосунках людей, в письменницькому цеху були відображенням економічного стану країни. На початку двадцятих років молоді таланти проживали у нелюдських умовах, наприклад, поет П. Тичина жив у редакції газети «Вісті» у колишній ванній кімнаті. Ліжка в нього не було. Стояв тільки стіл і стілець, а замість ліжка купа старих газет накритих сірою солдатською ковдрою. Для того, щоб щури не залазили на стіл, його ніжки були поставлені в бляшані банки з водою. З часом поету виділили кімнату, яка колись була кухнею в багатому помешканні. Столом там слугувала велика плита, духовка – поличкою для книг, рукописи поет складав у котел для виварки білизни. Пізніше П. Тичина отримав помешкання більш достойне. Його сусідом був письменник О. Копиленко. Особисті відносини у сусідів були своєрідними. П. Тичина був людиною тихою, скромною, лагідною і міг працювати тільки в абсолютній тиші. О. Копиленко був людиною поривчастою і нестриманою, яка постійно порушувала тишу. Однак, дуже поважаючи сусіда-поета, намагався вести себе тихше, але характер важко переробити, і частенько він таки заважав П. Тичині творити. Визнаючи свою провину, він йшов вибачатися, чим ще більше доймав поета. Справа в тому, що своє вибачення О. Копиленко приносив разом з кухликом вина, оскільки вважав, що спільна випивка кращий спосіб підтримати добросусідські відносини [20, с. 549-550]. Лише приблизно на початку тридцятих років П. Тичина поселився в окремій

трикімнатній квартирі в будинку письменників «Слово», де отримав бажаний спокій. Окрема квартира вносила суттєві корективи в особисте спілкування – воно могло бути вибіркоким за особистим бажанням. Як сусідки забігають одна до одної позичити сіль чи спеції (звичайно, до тих, хто їм до вподоби), так і письменники забігали один до одного зі своїми літературними справами. Ю. Смолич згадує про свій побут на початку тридцятих років: «Поліщук жив поверхом вище від мене в будинку «Слово»; нерозлучними друзями ми ніколи не були, але як сусіди підтримували приятельські відносини. У Валеріана (Поліщука) була чимала і добре підібрана бібліотека, і я, бувало, користувався нею; іноді Валеріану закортить негайно прочитати комусь тільки що написаний вірш, і він забігає до мене» [20, с. 298]. Якщо ж хтось не бажав спілкуватися з сусідами, то їм було важко налагодити контакти. За умов же «комуналки» спілкування нерідко було вимушеним. В особистих відносинах мешканців окремих квартир після комунального життя з'явилася певна відчуженість. Вона посилилася в 1930-і роки, коли рівень довіри один до одного в стані творчої інтелігенції почав різко падати. Якось у тридцяті роки, на Новий рік двоє дружніх з Тичиною письменників вирішили набрати зерна і піти до Тичини «посівати». На слова: «сію, сію – посіваю, щастя й радості бажаю», Тичина розплакався як дитина, але відразу ж схаменувся. І злякано заговорив: «Товариші! З цим жартувати не можна. Це в'яжеться з культом!». На заперечення, що це старовинний народний звичай, він відповів: «Ні, ні, ні! Ви знаєте. Ви добре знаєте!» [21, с. 265]. Недовіра до ближнього давалася взнаки і проявлялася в особистих стосунках нещирістю, лицемірством. Але в кінці двадцятих українські письменники ще досить відверто спілкувалися з сусідами, хоч уже з'являлися хмарки недовіри. У 1929 році у новому будинку по вулиці Свердлова 118 у Харкові проживало більше двадцяти письменників і, як свідчить Г. Костюк, його, попри тісноту, прийняла на проживання молода сім'я Т. Масенка. Відносини між друзями в письменницькому колі були приятельськими, доброзичливими. Коли до Ю. Смолича в санаторій на Кавказі завітали в гості Л. Курбас і М. Куліш, то встала проблема: кому спати на єдиному в кімнаті ліжку. Ніхто не захотів зайняти привілейоване положення. В кінцевому рахунку всі уляглися спати на підлозі. Ліжко залишилося вільним [20, с. 368]. В той же час проявлялася і недовіра. Зокрема, коли потрібно було вести розмови не для чужих вух, мешканці

письменницького будинку вели себе дуже обережно. Наприклад, коли до письменника С. Божка приходив публіцист Є. Гірчак, що був вхожий в ЦК КП(б)У, то друзі «замикались на ключ, закривали вікно, ставили на стіл горілку, сяку-таку перекуску й пили. Пили до одуріння, до білої гарячки. Під час такого «пиття» й прозраджував Гірчак Божкові деякі таїни ЦК» [10, с. 248-249]. Взагалі слід сказати, що алкоголь грав помітну роль у спілкуванні письменників. Але все ж не до білої гарячки. Випивали зазвичай в міру.

Відносини між письменниками не були стійкими. Була і міцна дружба, як, наприклад, у Б. Тенети і Є. Плужника [10, с. 212], була і взаємна антипатія (прикладів можна навести чимало), але сьогоднішні друзі назавтра могли розійтися у поглядах, потім відновити дружні стосунки, вороги могли помиритися, а через деякий час знову посваритися. Тобто все як у звичайних людей. Та конкуренція на ниві творчості породжувала часом нестандартні ситуації. Уже в двадцяті роки явно проявилася тенденція до використання службового положення з метою усунення конкурентів в письменницькій справі. Таке явище було б неможливим без централізації, що постійно посилювалася. І. Микитенко, будучи керівником Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП), вірно служив правлячій партії і не терпів відходу від її «генеральної лінії». Коли Ю. Яновський, дуже талановитий письменник, зайняв незалежну позицію в творчості, йому відмовили в членстві у ВУСПП. «То був фактично офіційний ostracizm. У той час не належати до спілки письменників і носити на собі тавро попутника-«націоналіста» означало якщо не фізичну, то творчу смерть». На співчутливе запитання колеги про справи Ю. Яновський відповів словами «популярного колись російського романсу «Все сметено могучим ураганом», але в своїй саркастичній переробці: «Все сметено могучим вуркаганом». Почувши це вперше, я щиро розреготався. Цей сарказм було спрямовано проти Івана Микитенка, автора повісті «Вуркагани» і вождя ВУСППу, одного із причинників злигоднів Яновського. До речі, ця фраза пізніше стала ходячою серед літераторів» [10, с. 366]. Олекса Слісаренко також вважав І. Микитенка «жорстоким і нетерпимим» [20, с. 153]. Подібну думку мали й інші українські письменники [8, с. 402]. На особисті відносини між письменниками впливали не тільки їхні художні смаки, політичні уподобання, але, особливо з тридцятих років, прагнення сподобатися владі. Це приводило до того, що близькі за

художніми смаками митці не контактували лише тому, що бачили в творах своїх колег не той ідеологічний напрям. Про це згадує Ю. Смолич, коли розповідає про сумніви своїх друзів письменників під час обговорення проблеми, до якої літературної організації примкнути. М. Йогансен висловлювався так: «Про «Пролітфронт» не може бути й мови: я дуже люблю і Гуровича (Куліша), і Григоровича (Хвильового) – це дійсно письменники, але потрібно дивитися правді в очі: Хвильовий носить-таки в кишені націоналістичну дулю. Навіщо нам це потрібно? Знову «Вапліте»? Донкіхотствувати, а потім знову каятися? Навіщо нам це потрібно? Казка про білого бичка...». Олекса Слісаренко відповів на це так: «Я не стану свідчуватися в коханні до Гуровича і Григоровича, але, безумовно, творча правда саме на їх боці, хоч вони і обзивають мене «чорним янголом». Але до ідеологічної правди все ж таки ближче Микитенко і Кириленко, хоча вони мені і глибоко несимпатичні» [20, с. 152]. Тобто вже явно відчувається, що особисті стосунки в немалій мірі залежать від того, як влада оцінює того чи іншого письменника. Микитенко і Кириленко «глибоко несимпатичні», але близькі до ідеологічної правди. У читача, який не знає, хто у ті часи визначав «ідеологічну правду», може виникнути враження об'єктивності підходу до оцінки творчості письменника з боку опонента: він же сам визначає, що є «ідеологічна правда». Але річ у тім, що тільки правляча партія визначала, що є «ідеологічною правдою». Будь-хто інший цього робити не міг. Ось і виходило, що митці, які творили на високому художньому рівні, не подобалися певним письменникам тільки тому, що правляча партія визнала їх далекими від «ідеологічної правди». А якщо вони ще й «носять в кишені націоналістичну дулю», то тим більше з ними водитися не слід. Хто що «носить в кишені» також визначала правляча партія. Таким чином, на особисті відносини письменників приблизно з кінця двадцятих років все більше стала впливати влада, яка в кінцевому рахунку брутально згуртувала їх у єдину письменницьку організацію, для керівництва якої на першому місці була відданість її членів правлячій партії. Потрібно сказати, що з чотирьох учасників наведеної вище бесіди троє були знищені владою в другій половині тридцятих років. Живим залишився лише Ю. Смолич. Влада цілеспрямовано душила національну інтелігенцію. У тридцятих роках, як констатував О.П. Довженко, на кожного творця української культури дивилися як на потенційного ворога [5, с. 240], що не могло не позначатися на особистих відносинах.

Саме на фундаменті відносин, що сформувалися в 1930-і роки, розвивалися взаємини письменників у подальшому. Ось яке враження від взаємин у письменницькому середовищі у другій половині ХХ ст. залишилося у В. Войновича, який чимало спілкувався не тільки з російськими, але і з українськими письменниками: «Коли ж я познайомився з конкретним письменницьким середовищем, я здивувався. Там я зустрів декількох людей, які стояли в моєму уявленні високо за інтелектом, талантом, душевними і моральними якостями, котрі не зустрічалися мені в минулому житті. Але в цілому письменницьке середовище вразило мене, коли я побачив скільки в ньому глупоти, святенництва, лицемірства, вульгарності, непомірних амбіцій, бахвальства, холуйства, інтриг, злоби і зазисті. Як ці люди, як тільки начальство покаже на одного із них і дасть команду «фас», відразу ж кидаються із злобним гарчанням рвати свого колегу в клоччя, незалежно від того, винен він в чомусь чи ні. З першої ж команди тут же сфабрикують будь-яку справу, зрадять, звинуватять колегу в будь-якому злочині, самі себе легко розпалють до звірячої лютості і, якщо дозволять, самі жертву свою розстріляють» [22, с. 257]. Про подібні особисті стосунки письменників свідчив і Олесь Гончар. У січні 1968 року він записав у своєму щоденнику: «Почуваю доволі себе зграю літературного вороння (серед них і ті, хто вважався друзями). Не каркають ще, але жадібно вичікують: коли ж буде сигнал? Коли буде команда викльовувати йому очі?» [23, с. 6]. Ю. Олеша, який свою творчу діяльність розпочинав в Україні в двадцяті роки, так охарактеризував своїх колег вже після смерті Сталіна: «Якщо наші письменники, нарешті, повне зібрання своїх творів видадуть, то самим цікавим там том шостий буде, золотими літерами тиснений – «Листи і доноси» [24]. На основі фундаменту, закладеного владою в 1930-і роки, інші особисті відносини сформувалися просто не могли. Як констатував на початку сорокових років О.П. Довженко: «Літератури у нас нема, тому що правду писати не можна» [5, с. 256]. А людина, що продукує неправду, а таких серед письменників було чимало, не може бути щирою в особистому спілкуванні.

Висновки. Таким чином, у 30-х рр. ХХ ст. влада змогла встановити жорсткий контроль за творчістю письменників. Головною метою такого контролю стало беззастережне виконання ними будь-яких побажань влади. Якщо владі було потрібно, то письменники чорне повинні були називати білим, біле – чорним. Всі, хто не

корився, піддавалися репресіям. Ті, хто уникнув репресій або ж вижив у них, не могли не лицемірити, не викривляти правду, не вихвалити злочини. Певна частина робила це, щиро вірячи у високу місію пануючої влади, інші добре розуміли, до чого така місія веде, але діяли так, як вигідно владі. Особисті взаємовідносини в оточенні таких людей не могли бути щирими. Навіть між близькими друзями довіра була відносна, бо і близький друг міг інформувати каральні органи, тобто доносити. Впроваджуючи в середовище письменників своїх агентів, каральні органи сіяли недовіру між людьми, робили їх рабами обставин, заручниками влади. Страх, що запанував у

країні породив масову брехню, лицемірство у відносинах між людьми. Страх примушував людей, особливо тих, хто був під підозрою влади, після більш-менш відвертих бесід зі своїми знайомими, доносити про них в НКВД, вважаючи співбесідників провокаторами. Особисті взаємовідносини між письменниками набули спотвореного характеру. Про абсолютну довіру в особистих відносинах «володарів душ», яка ще існувала в двадцяті роки в певних сегментах творчого осередку, в тридцяті роки не могло бути і мови. Такий стан вплинув на особисті відносини майстрів пера і в подальші десятиліття. Цю проблему варто висвітлити надалі.

Список літератури:

1. Зімон Гергард. Чи був голодомор 1932-1933 рр. інструментом «ліквідації» українського націоналізму? *Український історичний журнал*. 2005. № 2; Костюк Є.С. Громадські об'єднання виробничої інтелігенції в УСРР: 20-30-ті рр. XX ст. *Вісник аграрної історії*. 2018. Вип. 23-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vai_2018_23-24_9 (дата звернення 11.01.21); Довбня. О.А. Політичні репресії проти протестантських деномінацій у Радянській Україні (1920-1930-ті роки): історіографічний аспект. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. № XXX. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/69692> (дата звернення 16.01.21); Гогохія Н.Т. «Соціально чужі елементи» в українському суспільстві 1929-1939 рр. та засоби їх адаптації до механізмів соціальної інженерії тоталітаризму. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2019. Т. 2. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5104> (дата звернення 11.01.21); Христова Ю.В., Рец В.В. Механізм здійснення масових репресій в УРСР у період «Великого терору» 1937-1938 рр. у контексті «куркульської операції» *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69) № 4. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/4_2019.pdf (дата звернення 23.01.21) та ін.
2. Микитенко О.І. Друзі чи супротивники *Київ*. 1990. № 2. С. 138-149; Цвілюк С.А. Українська інтелектуальна еліта як об'єкт сталінського політичного терору в 1920-1930-х рр. *Інтелігенція і влада*. 36. наук. праць. Ч.2. Одеса: «Астропринт», 2002. С. 267-277; Кривуля О.О. Жінки-письменниці Радянської України в історії української літератури 20-30-х років XX століття. *Історичні записки: Збірник наукових праць*. Вип. 22. Луганськ, 2009. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2573/1/D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_2009_22.pdf#page=137; Очеретянко В. Радянська наука, культурно-освітні заклади, громадських організацій наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. №2. 2012. С. 146-165.; Нефьодов Д.В. Діаспорна історіографія політичних репресій міжвоєнного періоду в Україні (20-30-ті рр. XX ст.): аналіз спогадів сучасників та політв'язнів. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 45. Том 2. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45%282%29__16 та ін.
3. Скрипник О. За незалежність України до останнього подиху-2. *День*. № 46-47. 16 березня 2018. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/za-nezalezhnu-ukrayinu-do-ostannogo-podyhu-2> (дата звернення: 25.11.2019).
4. Солоневич И. Россия в концлагере. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=53651> (дата звернення 04.02.2021)
5. Під софитами секретних служб. Документи з папки-формуляру на О.П. Довженка. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1995. № 1-2.
6. Цвілюк С.А. Українська інтелектуальна еліта як об'єкт сталінського політичного терору в 1920-1930-х рр. *Інтелігенція і влада*. 36. наук. праць. Ч.2. Одеса: «Астропринт», 2002. С. 267-277.
7. Эренбург И. Люди, годы, жизнь. Собр. соч. в 9-ти томах. Т. 9. Москва, 1967. 800 с.
8. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Испит пам'яті. Київ: Дніпро, 2004. 520 с.
9. Майстренко І. Історія мого покоління. Едмонтон, 1985. 416 с.
10. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Книга перша. Едмонтон, 1987. 743 с.
11. Подов В.И. Любовь и слезы. (Новое о Владимире Сосюре). Лисичанск, 1995. 65 с.
12. Грабовський С. Хто довкола мене? *День*. №169. 12 вересня 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/hto-dovkola-mene> (дата звернення: 25.01.2021).

13. Панченко В. «Один из активнейших участников раскола русского отряда...» Приховані сторінки біографії Миколи Бажана. *День*. №233-234. 21 грудня 2018. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/odnyuz-aktyvneyshyh-uchastnykov-raskola-russkogo-otryada> (дата звернення: 27.01.2021).

14. Рыбаков А. Роман-воспоминание. Москва, 2005. 378 с.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1120. Арк. 96; Спр. 1142. Арк 71.

16. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.1. Спр.1142. Арк.135, 139, 141.

17. Хрущев Н. Воспоминания. Книга 1. URL: <http://militera.lib.ru/memo/russian/khrushchev1/index.html> (дата звернення 04.12.2020).

18. Сосюра В. Третя Рота. Київ, 2010. 352 с.

19. Нікітенко К. На культурному фронті без змін. *Дзеркало тижня*. № 30. 21-28 серпня 2015. URL: https://zn.ua/ukr/HISTORY/na-kulturnomu-fronti-bez-zmin-reakciya-radyanskih-diyachiv-kulturi-i-mistectv-na-ridpisannya-paktu-molotova-ribbentropa_.html (дата звернення 06.12.2020).

20. Смолич Ю. Рассказ о непокое. Москва, 1971. 559 с.

21. Самчук У. На коні вороному. Вінніпег, 1990. 360 с.

22. Войнович В. Автопортрет: Роман моей жизни. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=129982&p=1> (дата звернення 09.01.2021)

23. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Т. 2. Київ, 2003. 607 с.

24. Эдвард Радзинский: «Сталин целыми днями лежал, лицом в стену уткнувшись, и даже посуду за собой не мыл – тарелки собака вылизывала» *Бульвар Гордона*. № 18. 30 квітня 2019. URL: <https://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s730/edvard-radzinskij-stalin-tselymi-dnjami-lezhal-litsom-v-stenu-utknuvshis-i-dazhe-posudu-za-soboj-ne-myl-tarelki-sobaka-vylizyvala.html> (дата звернення 10.10.2020).

Serhiienko S.Yu. THE INFLUENCE OF SOCIAL REALITY OF THE 1930'S ON PERSONAL RELATIONS OF UKRAINIAN WRITERS

The article considers the influence of the social reality of the 1930s on personal relations of Ukrainian writers based on memoirs, periodicals, and archival documents. The authorities increasingly influenced personal relations of writers since the late 1920s. They eventually brutally united them into the one writers' organization, where loyalty of its members to the ruling party was the most important for its leaders. The regime purposefully influenced writers to direct their activities in a preferable way. Every writer was faced with a choice either to defend his or her people or to be a loyal servant of the ruling regime. Personal relations of Ukrainian writers acquired new, previously unknown features due to that social reality. Such influence distorted relations between writers, caused mistrust, insincerity.

The author notes that the government was able to establish strict control over the work of writers in the 1930s. Those who had escaped repression or survived it could not help but distort the truth. Some did so, sincerely believing in the lofty mission of the authorities, others understood what such a mission led to but acted in a way that benefited the power. Personal relations between such people could not be sincere. Introducing their agents into the writers' circles, the punitive authorities sowed distrust between people and made them their hostages. The article proves that the fear prevailing in society under the influence of repression unleashed by the authorities gave rise to all-encompassing lies that destroyed the foundations of normal personal relations between people. Relations between writers were also distorted. In the 1930s, absolute trust in personal relations of "masters of souls" was out of question, though it had existed in the 1920s in certain parts of the creative circles. The author emphasizes that the social reality of the 1930s influenced personal relations of writers in the following decades.

Key words: 1930s; personal relations; writers, power, fear.